

УДК 811.161.2'373.23:26-23

СИМВОЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК УНІВЕРСАЛЬНОГО ЗАСОБУ РЕТРАНСЛЯЦІЇ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНЦІВ

Решетняк О.О.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано символічне навантаження провідних біблійних символів (лінгвокультурологічних одиниць) як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців. Досліджено гносеологічні підвалини сутності символічного значення біблійних символів. Покваліфіковано конотативні значення біблійного онімного компонента. Параметри граматичного вираження символом диференційовано на лексичні засоби експлікації та фразеологічні, що є більш експресивними й прагматично виразнішими. Окреслено дефініцію біблійна символа.

Ключові слова: Біблія, біблійна символа, лінгвокультурологічна одиниця, світоглядні орієнтири, концепт.

Мова – невід’ємна частина духовної дійсності, окресленої етнолінгвальним колом, її тривала залежність від низки несприятливих позамовних чинників ХХ ст. у нашій країні призвела до «розмивання» ідентичності українського народу, кризи його духовної традиції. Одним із таких чинників знекровлення української духовності минулого сторіччя була офіційна атеїстична позиція держави, незважаючи на те, що глибинне відчуття Бога для українців було у всі часи чи не найважливішою менталітетною рисою. Звичайно, тогочасна влада не могла взагалі ігнорувати високий рівень релігійності нашого народу. Стійка закріпленість слів на позначення церковно-релігійних понять у мовленні не давала змоги повністю викинути їх з реєстру лексикографічних джерел, хоча досить часто тлумачення семантичних структур багатьох з них мало заідеологізований характер або було побіжним через брак лінгвістичних досліджень не актуальних на той час тем.

Постановка проблеми та аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасне відродження в Україні суспільного статусу релігії як атрибута української нації дає можливість мовознавцям вивчати українську церковно-релігійну лексику, розвиток та функціонування якої тривалий час були поза увагою наших науковців. У слов’янських мовах існує низка досліджень релігійної лексики – це роботи Ф. Буслєва, Ф. Міклошича, А. Богача, Я. Фрінта, та ін. В українському мовознавстві відомі праці І. Огієнка, П. Коваліва, Є. Верещагіна, М. Лесіва та ін. Проблеми сучасної церковно-релігійної термінології часто порушують на конференціях, у пресі. Так, питанню функціонування української конфесійної мови, а саме уцерковнення української мови та перекладу Біблії рідною мовою, присвячені роботи В. Німчука. Вивченню нової для дослідників одиниці функціонально-стильової системи сучасної української літературної мови – конфесійного (релігійного, богословського, сакрального) стилю присвячені на сьогодні студії багатьох мовознавців: Н. Дзюбишиної-Мельник, В. Задорожнього, Н. Піддубної та ін. Донедавна увагу вітчизняних мовознавців привертала переважно символика українського фольклору, народних звичаїв і традицій, а також символізм деяких компонентів фразеологічних одиниць. Зі-

бранню й систематизації національної фразеології, практичному й теоретичному її розробленню присвятили праці М. Демський, О. Куцик, В. Кононенко, Л. Запорожець, Г. Бурдіна, І. Вудвуд, А. Коваль, Л. Шевченко, Л. Ткач, Т. Мороз та ін. Заслугує на увагу потрактування сакрального символу в українськомовному просторі О. Менем, Л. Шевченко, Р. Мнихом, З. Лановик, О. Юрченко, Т. Вільчинською та ін., які акцентували на архетипних особливостях біблійних символів як засобів створення апокаліптичної образності. Проблему функціонування біблійних символів у складі фразеологізмів побіжно розв’язували В. Познанська, Н. Пасік, С. Падевський, О. Мороз, Н. Щербакова, О. Юрченко, П. Мацьків та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українська біблійна фразеологія та символика з онімним компонентом дотепер є недостатньо дослідженими в національній лінгвокультурології. Фіксуємо принагідні зауваження, окремі наукові студії, у яких проаналізовано обмежену кількість фразеологічних символів з біблійними. Попри те, що лінгвокультурологія вже послуговується теорією мовної та концептуальної картин світу, досі наявна потреба у вітчизняних розвідках, які посприяли б цілісному й усебічному витлумаченню символіки Святого Писання, активізації тих виразників, що перебувають на периферії національної концептосфери. Це вможливитиме залучення їх до мовленнєво-комунікативної практики й поповнення реєстру лексикографічних джерел біблійними, оскільки незначна їх кількість збіднює лексико-фразеологічну систему сучасної української мови й обмежує її виразальні можливості.

Мета статті – проаналізувати символічне навантаження провідних лінгвокультурологічних одиниць як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців

Виклад основного матеріалу. Як постулює В. Кононенко, сукупність українських «символіко-семантичних сфер» може бути зведена до кількох об’єднаних парадигм, підґрунтям яких є провідні ідеї світлого й темного, добра і зла, дня і ночі тощо [6, с. 69]. У культурній традиції, історії соціуму, звичаях відповідно до релігійних уявлень етносу неабияку роль відіграють духовні реалії.

Мова символів Біблії – єдиноможливий засіб осягнення трансцендентного. Н. Фрай зазна-

чає: «Що важливіший символ, тим швидше він трансформується в подальшу стадію символізму – стадію прозоріння чи вияву божественної присутності, сконденсованому в самому символі» [17, с. 10]. Тому в сакральних текстах констатуємо трансцендентне апокаліптичне мислення. У Писанні образи чи художні фігури є лише зовнішнім оформленням внутрішньої структури апокаліптично-трансцендентного змісту. Біблійні символи маніфестують вищу духовну реальність, вони необхідні там, де абстрактна, власне логічна система не може її відбити. Така символіка репрезентує вірянам в умовних образах сенс людського життя і смерті, моральні засади християнської віри.

Символізм біблійного дискурсу завжди передбачає безпосереднє, чуттєве сприйняття світу, це особлива трансформована модель реальної дійсності. Кожен біблійний символ транслює закодовану інформацію про істину, об'єктивну сутність світу. О. Лосєв зауважує, що діалектика християнської символіки завершується за межами світу й до виникнення світу, це символізм ідеальний, інтелектуальний, духовний, а матерію та предмети він потребує лише задля прикладу й демонстрації [9, с. 635]. Символ, на думку Л. Шевченко, є архетипним, оскільки моделює й транслює цивілізаційні пам'яті [16, с. 16]. Серед усього загалу архетипних символів Ф. Уїлрайт виокремлює такі: *верх / низ, світло / темрява, життя / смерть, позитивний / негативний* тощо [14, с. 108]. Наприклад, символічні біблійні образи *Еден (Едем) – гесна* (рай – пекло) ілюструють бінарну опозицію *верх / низ* як підгрунтя світобудови. У християнській символіці духовний *верх* апріорі є позитивним, а емотивне маркування гріховного *низу* – негативним. Рай – це вселенська гармонія, а пекло – невпорядкованість, хаос, дисгармонія. Як уважає О. Лосєв, чим ближче символ до світового центру, тим меншого він потребує декодування [8, с. 74]. Богослови ж зазначають, що на найвищому рівні Богопізнання й Богоспоглядання символ набуває більшої прозорості, бо саме там значно менше символічне «згущення», зумовлене нашаруванням чуттєвих і словесних символів на символи Божественні [12, с. 315], це й уможлиблює часткове осягнення вічних істин. Біблійний дискурс відіграє неабияку роль у формуванні мовної картини світу, а парадигма біблійних одиниць, що маркують ці символи, маніфестує вербалізацію морально-аксіологічних площин і декодування мовлення реципієнтом, усвідомлення підтексту й тих значень, якими мовець оперує як номінативними одиницями. Біблізми моделюють символічну систему, особливістю якої є актуалізація значень кожного її компонента, що розширює межі асоціативних зв'язків та імплікаційних нашарувань.

Біблійні символами з онімним компонентом не лише оприявлюють значення культурно-історичного та локально-часового різновиду, а й набувають загальних переносних значень, зазнаючи експресивної трансформації, що й сприяє окресленню прототипу того чи того біблійного персонажа й з'ясуванню мети й основних способів такого завуальовування. Біблійніми, набуваючи властивостей символу, декларують символіку певних понять, маркуючи не одиничне явище, а комплекс

образів. Такі символи вважають одноденотатними іменами, підгрунтям формування їхнього конотативного значення є енциклопедична інформація про денотат – антропонім чи топонім, – зумовлена позалінгвальними чинниками, значущістю історичних подій для соціуму. У семантичній структурі таких символічних одиниць науковці справедливо відзначають перерозподіл ієрархічної залежності денотативних і конотативних складників: останні витісняють із семантичного ядра оніма денотативну сему і з периферії лексичного значення тяжіють до його центру [1, с. 6].

Взаємозв'язок полярних елементів денотація / конотація, факультативність / обов'язковість для біблійних символів з онімним компонентом не є значущим. Конотативна (доповнення предметно-понятійного змісту біблійніма експресивною функцією) як «вторинна функція найменування» для таких одиниць дещо особлива. Експресивно-комунікативне, естетичне спрямування, як актуалізує В. Мокієнко, для них «...гіпертрофоване, перетворене на абсолют» [10, с. 210], а конотативна семантика є рівноправною щодо змістової структури, оскільки їм притаманне переносне значення, тому конотація обов'язкова для образності.

Гносеологічні підвалини сутності символічного значення біблійніми прогнозують не так відбиття реалій, як маніфестацію суб'єктивно-модального ставлення до них. Вочевидь, конотативний складник біблійного антропоніма чи топоніма (номінативно-характеризувальної одиниці) значущий порівняно з іншими лексичними ресурсами, тому конотація завжди превалює і є релевантною. Символьне значення таких біблізмів має ускладнену інформативність, додаткове оцінне навантаження, його зміст зреалізовано завдяки експресивно забарвленому образу. Семантичні конотації формують асоціативно-образне, символічне й культурне тло таких мовних одиниць.

Отже, сфера конотації біблійних власних назв значно розширена, окрім оцінно-експресивно-емотивно-стилістичних параметрів, вона залучає культурологічні, історичні й насамперед морально-етичні поняття. Суб'єктивна дійсність (конотація, або «лексичне тло» [5]) домінує в значеннєвій структурі як образно-асоціативне та емоційне світосприймання, що й моделює разом експресію мовної одиниці – біблійної символами. Функціонуючи як семантично й експресивно сконденсований знак – «згусток» інформації й характеристики – біблійніми значно конотативно багатий за звичайну лексему передусім за рівнем позалінгвальності.

Антропоніми й топоніми Святого Писання – це образні стереотипи, звичні формули, що як елементи гештальт-структури, створення стандарту зумовлені потребою уніфікації кожного випадку застосування особливих засобів вираження. Кожному біблійному притаманна певна стереотипна сукупність ознак. Конотація таких власних імен – це вторинні емоційно-експресивні та змістові нашарування на їхнє власне онімне тло. Вони звичайно мають оцінну семантику, маніфестуючи узвичаєну суспільну оцінку певних ознак біблійного персонажа чи топоніма. Наприклад, Іов – головний персонаж названої його іменем Книги Писання, де зафіксовано вікову мудрість, корисні поради щодо чеснот і благочестя. Вона виховує терпіння під час страждань,

покірність і смиренність, у ній оприявлено шлях Іова – від наївної віри, сумнівів і страждань до усвідомлення праведних шляхів Божих. Іов символізує багатостраждальну, покірну Господній волі людину, що шукає істину та сенс дій Творця. За праведність, підвалину його віри, цей персонаж вважають прообразом Христа, випробуваного смертю, а потім прославленого [4, с. 94]. Оскільки Біблію задекларовано як найдавніше культурно-духовне надбання людства, то й конотативні значення біблійного онімного компонента так само потрібно покараліфікувати як культурно-історичні, вони мотивовані біблійними оповідями й можуть маніфестувати різноманітні риси й ознаки свого денотата. Тому разом із проблемою з'ясування символічного значення біблійного, зумовленого позалінгвальною функцією денотата, особливої значущості набуває аналіз процесу переходу слів і словосполучень до символічної категорії. На думку В. Нікітіна, будь-який знак, зокрема і словесний, може бути вторинно семантизований як символ завдяки імплікації його ознак й асоціативних зв'язків. Водночас знак вилучають із тієї категорійної конфігурації, у якій він сформувався і в зоні якої функціонує, втрачаючи притаманне йому значення. Такий мовний знак набуває властивості узагальнено імпліцитно позначати певну сукупність реалій, зумовлених конкретним контекстом [11, с. 10]. Дослідники абсолютизують, що символу не притаманна наявність власного механізму символізації значення лінгвістичних одиниць, тому він залучає семантичні механізми інших рівнів: метафори, метонімії тощо [15, с. 78]. Запропоновану О. Левченко дефініцію символу як вербального предметного знака, «...що є результатом метафоризації чи метонімізації, йому в певній лінгвокультурній конфігурації притаманний стійкий зв'язок з абстрактним позначуванням» [7, с. 68], вважаємо ло-

гічно аргументованою. Таку лінгвокультурологічну одиницю символічної системи потрактуємо як символему – це складна одиниця лінгвокультурології, підґрунтям виникнення якої і є процеси пізнання та інтерпретації світу, диференціації його реалій, структурування знань, психологічного самозахисту та регулювання комунікації. Її вияскравлює імпліцитне культурно-національне тло, яке усвідомлюють мовці, але переважно не експлікують лексикографічні джерела. Реалізація символем відбувається внаслідок залучення комплексу імпліцитних співзначень, корелюючи з категоріями *позитивне / негативне, своє / чуже, сприятливе / несприятливе, доцільне / недоцільне* тощо. Зокрема біблійні символеми транслюють важливі поняття *добра / зла, віри / невіри, життя / смерті* тощо, які формують у соціумі певні ціннісні орієнтири. Прагматичний потенціал додаткової експресії символем посприяє детермінації їхніх позитивно чи негативно забарвлених конотативних значень: позитивно конотовані (*воскресіння Лазаря, Діва Марія, Іов (Йов) праведний, плач Єремії, світло фаворське, скинути з себе ветхого Адама* тощо) та негативно конотовані символеми (*вавилонська блудниця, Гог і Магог, жити Валтасаром, служити Ваалу, співати Лазаря, Хома невір'ячий (невірний)* тощо).

Висновки і пропозиції. Параметри граматичного вираження символем диференційовано на лексичні засоби експлікації та фразеологічні, що є більш експресивними й прагматично виразнішими. Символьне навантаження таких лінгвокультурологічних одиниць як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців моделює специфіку світосприймання етносу. Інтеграція різноманітних культурно значущих змістів – основне призначення функціонування біблійних символем як сконденсованих мнемонічних програм, текстів і сюжетів.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Имена собственные в составе фразеологических оборотов русского и украинского языков / Н. Ф. Алефиренко // Шоста республіканська ономастична конференція: тези доповідей і повідомлень. – Одеса, 1990. – Т. II. – С. 5-7.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Бухарев А. М. Св. Иов многострадальный. Обозрение его времени и искушения, по его книге / А. М. Бухарев. – М., 1864. – 134 с.
5. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
6. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 270 с.
7. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна. – Львів, 2007. – 443 с.
8. Лосев А. Ф. Историческое значение Ареопагитек / А. Ф. Лосев // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 74-78.
9. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифология / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1993. – 959 с.
10. Мокиенко В. М. Славянская фразеология: учебное пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература» / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
11. Никитин В. М. Предел семиотики / В. М. Никитин // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 3-14.
12. Пилипенко Е. Святоотеческое богословие символа / Е. Пилипенко // Альфа и омега. – 2001. – № 1. – С. 310-333.
13. Ужченко В. Д. Українська фразеологія: навчальний посібник для філологічних факультетів / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х.: Основа, 1990. – 167 с.
14. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 82-110.
15. Фридрих С. А. О символизации значения языковых единиц / С. А. Фридрих // Слово в парадигматике и синтагматике: сб. науч. трудов. – Саранск: Издательство Уральского государственного университета, 1984. – С. 75-78.

16. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу / Л. І. Шевченко. – К.: Київський університет, 2001. – 478 с.
17. Frye N. The Great Code. The Bible and Literature / N. Frye. – New York-London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1982. – 288 p.

Решетняк Е.А.

Донбасский государственный педагогический университет

СИМВОЛИЧЕСКИЕ НАГРУЗКИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ КАК УНИВЕРСАЛЬНОГО СРЕДСТВА РЕТРАНСЛЯЦИИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ УКРАИНЦЕВ

Аннотация

В статье проанализировано символические нагрузки ведущих библейских символов (лингвокультурологических единиц) как универсального средства ретрансляции мировоззренческих ориентиров украинцев. Исследованы гносеологические основы сущности символического значения библеизмов с онимным компонентом. Квалифицировано конотативное значение библейского онимного компонента. Параметры грамматического выражения символа дифференцированы на лексические средства экспликации и фразеологические, которые есть более экспрессивными и прагматично выразительными. Определено дефиницию библейская символема.

Ключевые слова: Библия, библейская символема, лингвокультурологическая единица, мировоззренческие ориентиры, концепт.

Reshetniak O.O.

Donbass State Pedagogical University

SYMBOLIC YIELD OF LINGUOCULTURAL UNITS AS A UNIVERSAL MEANS OF RELAYING OF THE OUTLOOK LANDMARKS OF UKRAINIANS

Summary

The symbolic yield of leading Biblical symbolemes (linguocultural units) as a universal means of relaying of the outlook landmarks of Ukrainians is analyzed in the article. The epistemological foundations of the essence of symbolic meaning of biblionyms are also researched. The connotative meaning of the Biblical onymic component has been prequalified by the author of the article. The parameters of grammatical expression of symbolemes are differentiated into lexical means of explication and phraseological means which are more expressive even in pragmatic sense too. The definition of biblical symboleme is outlined.

Keywords: Bible, Biblical symboleme, linguocultural unit, outlook landmarks, concept.